

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА СТАЛОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті узагальнено теоретичні й практичні основи процесу диверсифікації аграрних підприємств. Обґрунтовано необхідність розвитку диверсифікації діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки.

Ключові слова: диверсифікація, інтеграція, аграрні підприємства, сільські території, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Незважаючи на позитивні зрушення у сільському господарстві й зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, яке спостерігається в останні роки, аграрний сектор економіки все відчутніше зазнає дії негативних внутрішніх та зовнішніх чинників. Коливання ринкового попиту й відсутність стабільної аграрної політики не дозволяє господарюючим суб'єктам здійснювати довгострокове планування, не забезпечує стійкого розвитку підприємств галузі та змушує їх до пошуку альтернатив існуючої спеціалізації виробництва. Особлива роль при цьому належить диверсифікації діяльності аграрних підприємств, яка в умовах критичної ситуації надає шанс розширити асортимент продукції, змінити вид діяльності, освоїти нові види виробництва з метою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Вирішення економічних проблем через диверсифікацію сприятиме розв'язанню соціальних проблем сільської економіки, зокрема підвищенню рівня зайнятості, а отже і рівня добробуту сільського населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у формування поглядів щодо розвитку різних аспектів процесу диверсифікації діяльності аграрних підприємств зробили вітчизняні вчені: В. Андрійчук [1], О. Вітковський [2], Т. Зінчук [3], О. Могильний [4], П. Саблук [5], Г. Черевко [6] та інші. Серед зарубіжних авторів диверсифікації слід відмітити наукові праці І. Ансоффа [7], Б. Карлоффа [8], В. Кера, К. Клейна та багатьох інших. Проте накопичений вітчизняний та зарубіжний досвід диверсифікації діяльності аграрних підприємств потребує подальшого дослідження й узагальнення.

Метою дослідження є узагальнення еволюційного розвитку та чинників класифікації диверсифікації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств та обґрунтування умов і передумов забезпечення їх сталого розвитку.

Матеріали та методика дослідження. Теоретичною та методологічною базою дослідження слугували праці вітчизняних і зарубіжних вчених. У процесі наукового дослідження було використано такі наукові методи: діалектичний, абстрактно-логічний, узагальнення і порівняння, метод структурного аналізу.

Результати досліджень та їх обговорення. Відомо, що диверсифікація – це поширення господарської діяльності на нові сфери, розширення асортименту товарів, видів послуг, що надаються, географічної сфери діяльності тощо. Засновник стратегії диверсифікації І. Ансофф зазначає, що її вибір є доцільним у випадках, коли: новий напрям діяльності обіцяє бути більш прибутковим, ніж розвиток існуючих; наявної інформації недостатньо, щоб бути впевненим у стабільному розвитку існуючого бізнесу; розвиток нового напрямку не вимагає значних інвестицій [9].

За свою історію ринкове господарство пройшло через ряд етапів, кожному з яких відповідає певне поєднання двох протилежних напрямів організації виробництва: спеціалізації та диверсифікації. В історичному плані відчутний підйом диверсифікація одержала у середині 50-х років ХХ ст., коли у деяких країнах підприємства вже вичерпали внутрішні можливості підвищення ефективності виробництва. Вперше диверсифікацію та інтеграцію американських компаній досліджував М. Горт [10], а японських підприємств – у 1979 р. [11]. За цей період дослідження щодо сфери диверсифікації виробництва були зорієнтовані, в основному, на вирішення питань стратегії диверсифікації, що сприяє підвищенню стійкості підприємств у ринкових умовах господарювання.

У наукових дослідженнях, в основному, виділялися два напрями: досягнення ефективності виробництва за рахунок синергійного ефекту від диверсифікації (різноманітних видів діяльності, позитивний вплив заходів щодо просування на ринок одних товарів фірми та збут інших); вивчення впливу безпосередньо диверсифікації на ефективність (позитивний вплив на економічний та фінансовий стан підприємства; на ефект диверсифікації впливає обґрунтований

вибір її напрямів, що пов'язано із диверсифікацією на основі існуючих видів діяльності та вертикальною інтеграцією).

Прибічники першої концепції стверджують, що будь-яка диверсифікація призводить до зниження ризику та прояву синергічного ефекту. Представники іншої гіпотези стверджують, що диверсифікація відповідного профілю підприємства є більш ефективною, ніж проникнення в інші сфери підприємницької діяльності. Якщо у 1960-1975 рр. стратегією диверсифікації виступало зростання (розширення) підприємства, то у наступні роки – досягнення синергічного ефекту різноманітних видів діяльності. І якщо протягом першого періоду вирішувалися задачі щодо зниження ризиків, то надалі – підвищення конкурентоспроможності диверсифікованої продукції, а оцінка диверсифікованих підприємств – переважно за критерієм стратегічного характеру.

Так, Р. Кунц, орієнтуючись на рівень спеціалізації підприємства, пропонує розглядати еволюцію диверсифікації на основі наступних стратегій розвитку підприємства: досягнення високого рівня спеціалізації (понад 95%), який забезпечує переважно один вид господарської діяльності; домінуюча вертикальна інтеграція (рівень інтеграції понад 70%); обмежена вертикальна інтеграція (диверсифікація орієнтується одночасно на кілька сильних позицій або обмежену кількість ресурсів); диверсифікація не стосується основного виду діяльності підприємства; стратегія, орієнтована на одну спільну сильну позицію або ресурс, коли всі господарські сфери тісно пов'язані одна з одною; стратегія, орієнтована на кілька спільних позицій або ресурсів, коли кожна господарська сфера пов'язана як мінімум з однією іншою господарською сферою підприємства; диверсифікаційна стратегія, що направлена на створення фірмових конгломератів через придбання нових підприємств (успішно використовують підприємства, які пропонують на ринку нову продукцію); пасивна стратегія, коли підприємства освоюють кілька не пов'язаних між собою сфер і не дотримуються політики створення фірмових конгломератів [12].

Диверсифікацію традиційно поділяють на пов'язану і непов'язану (конгломеративну). Перша передбачає реалізацію стратегії впровадження у близькі (суміжні) галузі. За непов'язаною (конгломеративною) диверсифікації відбувається освоєння напрямів діяльності, які не мають прямого безпосереднього зв'язку з основною діяльністю підприємства, що забезпечується на основі диверсифікації капіталу. У випадку такої диверсифікації можуть бути відсутні спільні ринки, ресурси, технології, а ефект досягається за рахунок обміну або розподілу активів і сфер діяльності.

Очевидно, що обидва види диверсифікації, що забезпечують підвищення сталості функціонування підприємства, одночасно зумовлюють прояв таких видів ризиків: недоодержання достатнього синергетичного ефекту від розподілу наявних ресурсів між різними видами диверсифікаційної підприємницької діяльності, який покриває пов'язані із цим процесом витрати; зниження конкурентоспроможності внутрішньотериторіальних, особливо продовольчих ринків, внаслідок посилення конкурентної боротьби між підприємствами у регіонах; посилення монополізму в агропідприємницькій диверсифікаційній діяльності з появою на ринку великих агрокорпорацій, які стримують розвиток малого диверсифікованого підприємництва.

Науковцями запропоновано класифікувати стратегії диверсифікації залежно від способу організації бізнесу – на суміжну, непов'язану і географічну. Суміжна диверсифікація проявляється через розширення номенклатури товарів і сфер діяльності підприємства використанням традиційного бізнесу. Непов'язана диверсифікація – це розширення організації в галузі, які не пов'язані з основним виробництвом.

Географічна диверсифікація – це розширення меж присутності й сфер діяльності підприємства з метою одержання конкурентних переваг, способу адаптації до змін зовнішнього середовища – на горизонтальну або родову (розширення масштабів діяльності за рахунок випуску нових товарів у межах однієї галузі), вертикальну (проникнення в сфери діяльності, пов'язані із різними етапами виробничого циклу основного продукту) та інтеграційну (фірмова номенклатура розширюється за рахунок товарів різних галузей); через здійснення диверсифікації виробництва – впровадження в технологічно наблизений бізнес (диверсифікація родинного плану) і входження у кардинально відмінний бізнес (неродинна диверсифікація); широта охоплення – на макро- і мікродиверсифікацію.

Макродиверсифікація – це масштабна пов'язана і непов'язана диверсифікація. Локальна, експериментальна, мікродиверсифікація реалізується через впровадження елементів масштабної диверсифікації, що пізніше можуть оформитися у самостійний виробничий підрозділ; стадій розвитку фірми – стартову та поетапну (на одній зі стадій розвитку бізнесу); галузевої структури –

між-галузеву, галузеву та внутрігалузеву; напрямів диверсифікації – диверсифікацію видів діяльності, продуктів і технологій [13].

Вважаємо, що наведена класифікація об'єднує, систематизує й уточнює існуючі в науковій літературі твердження щодо видів і способів диверсифікації виробництва. При цьому враховується еволюційний характер розвитку суспільства. Згідно з еволюційним розвитком диверсифікація, насамперед, набула сучасних рис у рамках глобальної стратегії фірми, пройшла складний шлях – від маніпулювання набором товарів до маніпулювання набором країн. Кожний із виділених видів диверсифікації є кроком щодо досягнення цілей виробництва й відрізняється змінами пріоритетів у підприємницькій діяльності.

На нашу думку, класифікація за переліченими характеристиками є складною, оскільки охоплює широке коло діяльності, різні рівні прояву (від макро- до підприємства), продуктами й технологіями, рівнем інтенсивності використання ресурсів, періодами життєвого циклу підприємства тощо. Однак, у цьому випадку нечітко простежується еволюційний підхід до розвитку диверсифікації, яка пройшла тривалий шлях розвитку до досягнення сучасного (глобалізаційного) рівня.

Зазначимо, що розвиток диверсифікації підприємницької діяльності вітчизняних підприємств аграрного сектору економіки буде проходити через більшість етапів, які еволюційно пройшли провідні країни світу, тобто необхідно починати із підбору економічно доцільних видів диверсифікаційної діяльності для кожного регіону й сільської території.

Розвиток диверсифікації аграрної сфери обумовлений такими причинами: необхідністю виживання в ринкових і, особливо, у кризових умовах, за рахунок різних видів підприємницької діяльності, які забезпечують синергійний ефект, що дозволить сільськогосподарським підприємствам забезпечити економічну стійкість; можливістю підвищення зайнятості сільського населення та одержання стабільних сімейних доходів в умовах сезонності й традиційних сільськогосподарських робіт; доцільністю повного використання мобільних і стаціонарних енергомашин (тракторів, комбайнів, обладнання для переробки сировини тощо).

Орієнтація на диверсифікаційну структуру агробізнесу зумовлює необхідність урахування таких факторів, як фінансовий стан, рівень інтеграції та кооперації, періоди життєвого циклу підприємства й навколишнє природне середовище. Фінансово стійкі сільськогосподарські підприємства, як правило, диверсифікують виробництво на основі розширення сфер підприємницької

діяльності, що характерно, наприклад, для вертикально-інтегрованих птахівничих підприємств, які орієнтуються на власне виробництво кормів та поглиблену переробку продукції.

Навколишнє природне середовище – один із важливих факторів, який враховується у виборі диверсифікованих видів агропідприємницької діяльності, оскільки природні ресурси є основою для її розвитку.

Водночас, перехід на диверсифікаційні види підприємницької діяльності супроводжується певними труднощами: необхідністю проведення маркетингових досліджень на ринках диверсифікованих продуктів, що вимагає вкладення додаткових коштів; підготовки кадрів, які спроможні обслуговувати нові технологічні лінії, що не завжди можливо внаслідок відсутності відповідних інформаційно-консалтингових структур; труднощі з пошуком інвестора та складнощі зі збутом нових видів продукції.

Розвиток диверсифікації, на нашу думку, необхідно здійснювати на основі інтеграції й кооперації сільськогосподарських підприємств, що сприятиме сталому розвитку аграрного сектору економіки за рахунок:

– по-перше, багатофункціональність сільського господарства передбачає комплексне та ефективне використання ресурсів агроекономіки, яке безпосередньо пов'язане із широкою диверсифікацією, а розподіл потужностей і капіталів за іншими галузями, в т.ч. технологічно не пов'язаними, є найбільш вагомим джерелом підвищення ресурсовіддачі. Прискорений розвиток як сільськогосподарських, так і несільськогосподарських видів діяльності передбачає не лише залучення кваліфікованих трудових ресурсів села, а також безвідходне й комплексне використання інших видів ресурсів. Диверсифікація несільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств може забезпечити покриття збитків від основної діяльності через одержання необхідного прибутку. Рівень розвитку підсобної діяльності характеризує диверсифікованість агроекономіки, а у підсумку – стан і перспективи розвитку сільських територій;

– по-друге, діяльність інтегрованих типів сільськогосподарських підприємств, насамперед, продиктована особливостями місцевих умов сільських територій, що сприяє активізації

підприємництва, адаптуючи селян до ринкових процесів, інтегруючи у ринкові умови віддалених дрібнотоварних сільськогосподарських товаровиробників. Ускладнення збуту, слабкий рівень доступності ресурсів, складність побудови взаємодії з партнерами, диктат посередників, відсутність власних каналів збуту – це неповний перелік економічних та організаційних причин слабого рівня розвитку переробки та інфраструктури. Створення інтегрованих сільськогосподарських підприємств диверсифікованого спрямування може вирішити проблеми збуту на регіональних і місцевих ринках сільськогосподарської продукції;

– по-третє, збільшення у сільській місцевості переробної і харчової індустрії, бджільництва, сироварні, лісо- і деревообробки, народних промислів, фірмової торгівлі, туризму тощо – все це посилює багатofункціональність сільського господарства, вирішує багатогалузевий характер сільськогосподарської праці, забезпечує рівномірність завантаження трудових ресурсів й адекватний рівень трудових доходів працівників диверсифікованих сільськогосподарських підприємств;

– по-четверте, з метою підвищення рівня життя селян має проводитися активна політика зайнятості на селі як головного фактору сталого розвитку сільських територій. Сучасна аграрна політика країни не стримує зростання безробіття на селі, тому активне розширення несільськогосподарської (в першу чергу промислової) діяльності в аграрних підприємствах забезпечує створення нових робочих місць і підвищення зайнятості, гарантує відповідні соціальні умови та підтримку сільського населення;

– по-п'яте, фінансові ресурси, які надходять від сільських промислових виробництв і промислів на рахунок сільськогосподарських товаровиробників, можуть використовуватися за широким переліком напрямів розвитку соціальної інфраструктури українського села:

– по-шосте, збереження традиційного сільського укладу життя також є першочерговою духовно-етичною задачею. Сільське населення є носієм духовності, зберігачем традицій, етичної системи нації, тому що сільське господарство – не просто галузь, а елемент особливого життєвого укладу. Економіка цієї галузі вирішальною мірою визначає умови життя у сільській місцевості. Державна політика підтримки сільського господарства має передбачати не лише субсидоване виробництво продукції, але й збереження ландшафту, екології, закріплення населення в історичних місцях проживання, підтримку традиційного способу життя;

– по-сьоме, розвиток підсобного виробництва не просто закріплює працівників у сільській місцевості. Працівники підсобного виробництва, які здійснюють промислову діяльність, залишаються працівниками сільськогосподарських підприємств і жителями села, – носіями традиційного способу життя.

Висновки. Обґрунтовані можливості і напрями підвищення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств сприятимуть зайнятості сільського населення і відродженню сільських територій на основі розвитку диверсифікованих видів підприємницької діяльності, що зумовлює прояв ефекту мультиплікатора розвитку сільських територій через раціональне використання ресурсного потенціалу. Розвиток диверсифікації в сільському господарстві зумовлений наступними причинами: необхідністю виживання за рахунок різноманітних видів діяльності, які забезпечують у сукупності синергійний ефект, що сприяє сталому функціонуванню сільськогосподарських підприємств; можливістю підвищення зайнятості сільського населення та одержання стабільних сімейних бюджетів в умовах сезонності традиційних сільськогосподарських робіт; необхідністю більш повного використання технічного потенціалу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: монографія / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – 216 с.
2. Вітковський О.С. Ефективність стратегії диверсифікації діяльності в умовах нестабільного зовнішнього середовища / О.С. Вітковський // Економіка та держава. – 2009. – № 8. – С. 30-32.
3. Зінчук Т.О. Теоретично-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду / Т.О. Зінчук, В.І. Ткачук // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 27-34.
4. Вітвіцький В.В. Сільський ринок праці – нові ризики та шляхи їх подолання / В. В. Вітвіцький, О.М. Могильний // Продуктивність агропромислового виробництва: зб. наук. пр. – К.: Укр. наук.-досл. ін-т продуктивності агропромислового комплексу. – 2009. – №13. – С. 32-40.
5. Саблук П.Т. Концептуальні аспекти модернізації аграрного виробництва та розвитку сільських територій в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №8 (190). – С. 3–9.
6. Черевко Г.В., Ткачук В.І. Диверсифікація підприємництва на сільських територіях / Г.В. Черевко, В.І. Ткачук // Інформаційно-аналітичне забезпечення врівноваженого розвитку сільського господарства і села: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 червня 2011 р. – Львів: Львівський національний аграрний університет, 2011. – С. 43-48.
7. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер Ком, 1999. – С.120.

8. Карлофф Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы: пер. с англ. / Б. Карлофф. – М.: Экономика, 1991. – 239 с.
9. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – С.105.
10. Gort M. Diversification and integration in American industry. – Prinston. Prinston University Press, 1962 – 250 p.
11. Vostinara E., Sakura A., Itami K., Yoshinara E., Sakuma A., Itami K. (Стратегия диверсификации на японском предприятии). – Tokyo, Nipon Keirai, 1979. – 434 p.
12. Кунц Р. Стратегия диверсификации и успех предприятия // Проблемы теории и практики. – 1994. – № 1. – С. 96-100.
13. Ткачук В.І. Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / В.І. Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ. – 2011. – 268 с.

Диверсификация – важное условие устойчивого функционирования сельскохозяйственных предприятий и развития сельских территорий

Р.М. Чумак

В статье обобщены теоретические и практические основы процесса диверсификации аграрных предприятий. Обоснована необходимость развития диверсификации деятельности отечественных сельскохозяйственных предприятий для обеспечения устойчивого развития аграрного сектора экономики.

Ключевые слова: диверсификация, интеграция, аграрные предприятия, сельские территории, устойчивое развитие.

Diversification as an important condition for a steady operation agricultural enterprises and rural development

R. Chumak

In article the theoretical and practical basis of the process of diversification of agricultural enterprises are generalized. The necessity of diversification of domestic agricultural enterprises for sustainable development of the agricultural sector is substantiated.

Key words: diversification, integration, agricultural enterprises, rural areas, sustainable development.